

Právo na pravdu o vlastních dějinách [1983]

Vzpomínáme v těchto dnech výročí vzniku Československé republiky. Pro šedesát pět let její existence jsou příznačné více nepřírozené, násilné zvraty a přerovy než souvislosti, nesené vnitřní logikou života tohoto státu, dvou národů, které jej tvoří. Nicméně české dějiny vůbec (a budeme tu muset mluvit jen o nich a jen o národě českém, protože vystupujeme jménem společenství převážně českého), nejsou dějinami méně souvislými, méně úspěšnými, smíme-li to tak říci, než dějiny jiných národů. Přesto však jsou již odedávna pocíťovány jako dějiny méně šťastné, jako dějiny plné křivd na straně jedné a dějiny nadmíru heroické na straně druhé. Snad právě pro tuto nevyrovnanost postoje k vlastním dějinám hrál jejich výklad a spor o jejich smysl tak významnou úlohu v politickém životě národa.

Není nikterak náhodné, že prvním českým politikem, formulujícím první moderní český politický program, byl především historik, František Palacký, naše dějiny nejen doslova objevující, ale razící už i jistý vyhraněný způsob jejich porozumění, ačkoliv to jistě je a může být jen jeden z možných výkladů, jen jedna z možných tradic na tento výklad navazující. Nazvali bychom tuto tradici nejspíš tradicí husitsko-bratrskou. Jejím modernějším vyústěním a rozvedením je pak tradice obrozeneco-masarykovská. Ani to není náhodné, že první československý státník, T. G. Masaryk, se obracel převážně k dějinám, chtěl-li oslovit své současníky. Když vstoupil na území nově vzniklého státu, vymezil náš program odvoláním se na husitský Tábor.

Obě zmíněné tradice, oba výklady českých dějin však byly výsledkem jisté volby, výběru, jistého cílevědomého myšlenkového a mravního úsilí. Tato volba, zdůrazněná pak výrazným politickým úsilím a v ideologizujících schématech zjednodušující národní dějiny na jedinou převládající linii činů a událostí, mohla se leckomu jevit jako násilná a také se tak mnohým jevila. Některá období našich dějin musela být totiž zvýrazněna, přikrášlena a někdy i vysněna, jiná zatlačena do pozadí. Mnohé okamžiky dějinného času musely pak být překlenuty smělymi konstrukcemi. I když bylo toto jednání vesměs neseno motivy ideálními, byl to bezesporu nátlak na skutečné dějiny, na paměť národa. Brzy se ukázalo, že zdaleka ne všichni mohou takovou tradici a takový výklad národních dějin přijmout a vnitřně se s nimi ztotožnit. Jiní historikové a myslitelé vyzdvihovali totiž jiné, také živé tradice, cyrilometodějskou, svatováclavskou, svatojanskou a usilovali o svůj, tu katolický, tu třeba marxistický výklad historie národa. A v reakci na oficiální tlak i oni pak trvali na tom, že jejich výklad je závazný pro všechny, a když to nešlo po dobrém, pak stejně jako představitelé ideje vládnoucí požadovali takovou vyhraněnou a bojovnou stranickou stoupenců, že se to rovnalo vypovězení duchovní občanské války těm, kteří lnuli k tradicím jiným. Snahy rozšířit nátlakem platnost jednoho výkladu dějin a jedné tradice ztroskotávají v tom smyslu, že pak převážně pojmáme vlastní dějiny jen jako argument aktuálně vládnoucího politického a ideologického postoje, necítíme se být jejich subjektem, odmítáme odpovědnost za ně. Tento stav historického vědomí, který, jak jsme již naznačili, má své kořeny v minulosti, vyústil v posledních desetiletích existence našeho státu do situace, jejíž některé symptomy jsou vskutku tragické. Nejen že schází vědomí potřeby různosti

přístupu k dějinným událostem, ale i míra faktických znalostí vlastních národních dějin svědčí o naprosté ztrátě zájmu o ně. Je až neuvěřitelné, že dokonce i žáci gymnázií si pletou datu vzniku první republiky s datem založení KSČ a za prvního prezidenta republiky považují Klementa Gottwalda.

Školní učebnice dějepisu, z nichž mají budoucí občané čerpat nejen znalosti o historii národa, ale také na základě faktografického poznání i vztah k ní, jsou dnes snůškou tendenčních, oficiální ideologii poplatných tezí. Odpuzují čtenáře – studenta odtažitým líčením událostí s cílem dokázat všude a za každou cenu platnost zcela neosobních zákonitostí, jsou psány jazykem pokleslých brožur. Takové učebnice mohou vychovat jen k nezájmu o dějiny či dokonce k odporu k dějinám. V oficiální učebnicové verzi se naše dějiny podobají úzké chodbě bez oken, vedoucí od prvobytně pospolné společnosti k současnosti zákonitou posloupností tzv. společensko-ekonomických formací. Jsou to dějiny vždy jednosměrné a jednoznačné, bez křížovatek a rozcestí, bez hledání a bloudění. Jsou to dějiny tezí, nikoliv lidí. Jediné konflikty jsou mezi vždy neproblematickým pokrokem a vždy neproblematickou reakcí, traktované jako konflikty mezi předchůdci dnešních mocných a předchůdci všech dnešních poražených. Jsou to pak dějiny bez hlubšího duchovního ponoru, redukují vše na hrubé sociálně-ekonomické schema. Tradice, které toto schema ruší, které se do něj nehodí, jsou umlčovány, falešně vykládány, ostouzeny, zamlčovány. A tak je občan, který se chce hlásit k podílu na osudu vlastního národa, zatarasen přístup k možnosti poznat skutečnou dramatickou různost dějin a jejich výkladů, je mu zapovězen přístup k dějinám jako celku všech událostí, postojů, osudů, činů, vítězství i porážek, heroismu i úpadku. Občan se pak nemůže hlásit k Palackému, Masarykovi, Pekařovi nikoliv proto, že se s nimi snad neztotožňuje v názoru na výklad dějin, ale čistě proto, že je nepoznal, že mu byli zatajeni, vymazáni z učebnic, vyjmuti z katalogů knihovnat, vymyti z mozků učitelů.

Objevujeme náhodně, nesystematicky a bez přípravy myšlenky a díla historiků a myslitelů, jejichž postoje nejsou v daném okamžiku ideologicky a politicky aktuální, býváme oslněni novostí pohledu a krátkým spojením řešíme problematiku dějinných událostí: jednou v revolučním zápalu zavrhneme vše, co není v souladu s marxistickým pojetím dějin, po druhé stejně zapáleně přijmeme Pekařovo stanovisko, po třetí se ztotožníme s Jaroslavem Durychem, a pokaždé chybujeme, neboť přiklánějíc se tu k jednomu, tu k druhému nebo třetímu výkladu národní historie, odmítáme nést odpovědnost za všechny děje a za všechna směřování, vyplývající z postojů jiných. Tu se zříkáme důsledků Bílé hory, tu důsledků Mnichova, ačkoliv i Bílá hora stejně jako Mnichov patří do Českých dějin neméně než husitství, Jednota bratrská nebo založení Národního divadla.

Jaká je tedy pravda českých dějin, či pravda o českých dějinách? Kde ji hledat a jak odstraňovat překážky a zátaras, jež jsou tak často z moci úřední stavěny tomuto hledání do cesty? Každý má nesporně právo znát pravdu o svých dějinách, o dějinách vlastního národa a vlastního státu. Je třeba však mít na paměti, že tato pravda není k mání lacino, že cesta k ní bude těžkou cestou sebevzdělání a osobní odpovědnosti za vlastní činy. Pravda dějin tkví v pravdě současnosti, v etice našeho jednání, které v celospolečenském a celonárodním

souhrnu je vždy jedním historickým a bylo tomu tak vždy. Musíme být schopni přijímat v minulosti národa dobré i špatné a právo na pravdu o dějinách musíme pak požadovat od sebe sama a pojmát je jako ochotu vnímat dějiny v jejich složitém, rozporuplném celku. Je především na učitelích škol všech stupňů, aby se přihlásili k odpovědnosti za dějiny, kterým učí. Je na dějepiscích, aby při výkladu národních dějin projevili maximální otevřenost a při veškeré kritičnosti, co největší toleranci k názorům odlišným od názorům jejich, aby měli dost ochoty k diskusi a dost mravního odsudku ke každému násilnému potírání názorů jinakosti.

S právem na pravdu o vlastních dějinách se to má jako s jakýmkoliv právem na cokoliv: nezbyvá než vymoci si na sobě samém povinnost odpovědnosti za vlastní jednání, za vlastní poznatky, za vlastní pravdu. Tento způsob nabytí práva je nesjipš ten nejtěžší, ale také ten jediný možný.

(kolem 20. 10. 83)

Z řad signatářů CH 77 došlo mluvčím několik podnětů, týkajících se mimořádně závažného tématu, totiž práva na pravdu o vzniku a povaze samostatného československého státu, které je ovšem součástí práva na pravdu o vlastních dějinách. Právo na pravdu nelze chápat jinak než jako právo na veřejné vedení sporů, jako právo na veřejné střetání různých pojetí, v nichž však jedinou přípustnou zbraní je důkladnější znalost a přesvědčivější argument, nikoliv násilně vnučený oficiální názor, podporovaný cenzurou názorů odlišných. To vůbec neznamená toleranci vůči každému, třeba naprosto nedržitelnému přístupu, nýbrž právě naopak opravdový duchovní zápas. Ovšem zápas vedený duchovními a myšlenkovými prostředky. V českých dějinách se zformovaly různé tradice; každý má právo si vybrat ty, na které se chce odvolávat. Tím se nutně vystavuje kritice těch, kteří navazují na tradice jiné, a zároveň je povinen jak proti nim své stanovisko obhajovat, tak ukazovat, v čem jsou slabiny tradic odlišných. Nikdo se nemůže vydávat za nositele jediné pravdy, ale je povinen za svými názory stát a zápasit o jejich uznání všemi dostupnými legitimními, tj. diskusními prostředky. Proto je třeba předložené texty chápat také jako diskusi, neboť i mezi signatáři CH 77 panují rozdílná přesvědčení a různá pochopení zmíněného tématu.

Právo na pravdu o vlastních dějinách

Vzpomínáme v těchto dnech 65. výročí ustavení samostatné Československé republiky. Sama povaha jejího zrodu vede od počátku až do dnešní doby k rozporným hodnocením. Zásluhy T. G. Masaryka o vznik Československa byly vyjádřeny dodnes nezrušeným zákonem, o němž se pouze mlčí. Ale tento „zakladatel“ státu a hlavní autor tzv. Washingtonské deklarace měl hluboké pochybnosti o udržitelnosti nové situace, jaká vznikla po rozpadu Rakouska-Uherska, a o schopnosti nových následnických států do budoucna obhájit svou samostatnost. Byl v tom vnímavým žákem Františka Palackého, přesvědčeného dokonce o tom, že Rakousko by v nějaké podobě muselo být vytvořeno, kdyby

neexistovalo. Masaryk proto v jeho duchu také původně neusiloval o likvidaci Rakouska-Uherska, nýbrž o jeho reformu, o jeho federalizaci, o modernizaci jeho politických struktur a o důsledném uplatnění práva všech jeho národností na sebeurčení. Když se v důsledku téměř naprosté absence vskutku politického myšlení jak rakouských Němců, tak nejširších mas příslušníků ostatních národností ukázala tato koncepce jako nerealizovatelná a když dokonce americký prezident Wilson, obávající se původně tak pronikavého porušení mocenské rovnováhy v Evropě v důsledku desintegrace Rakousko-Uherska a potom zklamání neschopností Poláků v tehdejší emigraci se dohodnout na společném postupu, změnil své politické plány a vyzval naše do té doby spíše na okraji stojící představitele, aby iniciativně vyhlásili nárok na československou státní samostatnost, Masaryk se přizpůsobil, ale pak okamžitě (byť marně) naléhal na představitele ostatních menších národností střední a východní (a dokonce nejenom střední a východní) Evropy, aby společně podnikly první potřebné kroky k vytvoření nějaké větší a mocnější federace, která by byla schopna nahradit zaniklé Rakousko-Uhersko v jeho pozitivních a i do budoucnosti nepostradatelných funkcích. Všechno se zdá nasvědčovat tomu, že v první republice oslavovaný „zakladatel státu“ byl nakloněn považovat samostatné Československo za politické provizorium a za dočasné východisko z nouze. Je ovšem pravda, že se po napsání „Nové Evropy“ k těmto tématům už téměř nevracel; jediným zbytkem původního plánu na zřízení nějaké větší federace malých středo- a východoevropských národností zůstala tzv. Malá dohoda.

Nepevné zahraničně politické postavení nového Československa v poválečné Evropě bylo však ještě umocňováno závažnou nekonsolidovaností vnitřní, která se postupem času ještě zhoršovala, a to ne pouze z příčin objektivních, ale také v důsledku závažných politických chyb československých vlád (které se ovšem často kryly autoritou Masarykovou, někdy neprávem, jindy však i s relativní oprávněností). Miliony Němců, nesmyslně odsouzených k postavení menšiny a často považovaných za neplnohodnotné občany, se nemohly cítit vskutku doma ve státě Čechů a Slováků; miliony katolíků se nemohly cítit doma ve státě, přihlašujícím se oficiálně k dědictví české reformace, k husitství a českobratrství; milionům Slováků se brzo začala zájdat úloha nezletilců, na jejichž vývoj dohlížejí české guvernanky; a miliony dělníků přestaly považovat za svůj stát, který do nich střílel v zájmu jejich vykořisťovatelů. Za patnáct, za dvacet let své existence byl nový stát plný nespokojených občanů, nahromaděných rozporů a také nejmodernější válečné techniky; zároveň však byl zralý k likvidaci. Na tom nic nemění krátkodobé vzplanutí hrdinského entuziasmu národa, odhodlaného se zbraní v ruce hájit svou samostatnost v roce 1938. Odhodlání se týkalo jen Čechů, a ještě ne všech Čechů.

Na druhé straně nelze pomíjet skutečnost, že teprve v republice se do široka rozvinul nejen český, ale také slovenský (a jaká kuriozita: dokonce i německý a maďarský) politický, kulturní a duchovní život. Česká Karlova univerzita dorostla k významu nadnárodnímu za významné podpory dalších univerzit a vysokých škol; umění začalo žít svébytným životem a vymaňovalo se z pouhého sloužení potřebám nedávno znovuzkříšeného národa; demokratičnost veřejného života, i když poznamenaná nejedním nešvarem, přece jen umožňovala nepopulární

zápas o větší náročnost, vyostřenější kritičnost, vyšší mravnost a hlubší duchovní zakotvení. Přestože příznaků opravdové nápravy v tomto směru není mnoho, mohly vyrůst osobnosti, které se staly vzorem a mohly strhnout nebo alespoň napomohly orientovat mladé lidi. Dodnes by se k nim mladí lidé mohli vracet, kdyby se o nich vůbec mohli od svých učitelů dozvědět. Je možné, že náš národní život v krátkých dvaceti letech politické svobody nebyl o moc horší než život velkých evropských národů, na něž jsme se tehdy orientovali, ale dosud mu chybělo (a dodnes chybí) ono významné historické zázemí, na jehož základě lze překonávat i nejdůležitější dočasné krize. Malou útěchou tu může být vědomí, že jsme tehdy byli skutečnou baštou demokracie uprostřed morálně i politicky se hroutící Evropy. Neměli jsme ještě dost trvalejších vlastních sil, o něž bychom se po druhé světové katastrofě mohli opřít. Opuštění svými původními spojenci, politicky, ekonomicky i morálně zdeptání nacistickou okupací a v důsledku naprostého nedostatku idejí, jimž bychom věřili a v nichž by mohla být zakotvena hlubší národní jednota, jsme rychle ztratili i všechno to, co se zdálo být vítaným plodem našeho osvobození a co se začalo takřka ve všech oborech rozvíjet v prvních necelých třech letech po skončení války. Lidé trpěli i vzdorovali, ale národ jako celek nevykázal schopnost efektivní rezistence. Kdyby jediným měřítkem byla dosavadní minulost a přítomnost (a nikoliv tedy budoucnost), mohli bychom bez velkých pochyb hodnotit vytvoření samostatného československého státu jako chybný krok v dějinách Evropy.

Pravda o dějinných událostech však nikdy nesplývá s dějinnými danostmi, ale otvírá se v nových pohledech na to, co se stalo, a zejména v nových aktivitách, v nových činech. Záleží na nás, na našich dětech a vnucích, ukáže-li se vznik Československé republiky na troskách Rakousko-Uherska jako politický omyl a nedomyšlenost, anebo spíše jako krok správným směrem. Reakce většiny československých občanů na rok 1918 a nový stát, na Mnichov a druhou republiku, na Protektorát, na únor 1948 a padesátá leta, jakož i na leta sedmdesátá by se zdály nasvědčovat tomu, že jsme na svobodný život ve svobodné společnosti nebyli ani mravně, ani politicky zralí, že jsme nevěděli, co si se svou svobodou počít, a že jsme ani neměli dost sil. Dějinám však ještě nenastal konec; bude záviset na naší schopnosti naslouchat novým dějinným výzvám a na naší připravenosti na tyto výzvy inteligentně a včas odpovědět, ukáže-li se cesta, po níž jsme v posledních 65 letech šli, jako přes všechny chyby a zbytečné okliky vposledu smysluplná a k cíli vedoucí, anebo jako marná a bezcílná. K tomu nám ovšem v ničem nepomůže, když budeme nostalgicky vzpomínat na krásnou a slavnou minulost, ale právě naopak jen když budeme co nejkritičtěji vidět všechna přehlédnutí a přeslechnutí takových dějinných výzev jako byl říjen 1918 (a dalších, které přišly potom) a když na základě důkladných analýz rozpoznáme alespoň ty nejdůležitější chyby, jichž se naše vlády, naši státníci a politikové, jakož i my všichni jako občané, kteří mají svou odpovědnost a nesmějí se stát pouhými objekty dějin, dopustili. Kriticky vidět současnost naší společnosti už dávno není žádná zásluha; vychvalovat to, co už je pryč, nás nepřivede ani o krok kupředu. Musíme objevit nové světlo, které by mohlo dát jistotu našim příštím krokům; musíme najít cestu, která náš národ provede současnými i mnohem těžšími budoucími krizemi, tj. která není scestím, cestou nikam; a musíme si také umět uložit odpovědnost za budoucnost nejenom

našeho národa, ale také Evropy a celého světa. Zkrátka: nejde jen o přežití, ale o to, abychom znovu pochopili českou otázku jako otázku světovou, jak nás k tomu vedl filosof-státník, náš první president.

21. 10. 83

Připomínky k textu „Právo na pravdu o vlastních dějinách“ (říjen 83)

1) Text nemůže být signovaným dokumentem CH 77, protože obsahuje stanoviska a názory, jež nesdílejí všichni, ba ani většina signatářů. Navíc se týká svým obsahem převážně záležitostí, jež daleko vykračují za hranice, vymezené základním dokumentem.

2) Text je nevhodný i pro použití jako základu diskuse, pokud by byl mluvčími uveden jako jediný, neboť nejenže k diskusi nevybízí, nýbrž naopak sugeruje určitá vysoce problematická a diskutabilní stanoviska, jako by byla vyslovena neutrálním a distancovaným způsobem (detailně viz níže).

3) Za daných okolností navrhuji v signovaném dokumentu, v němž mluvčí vzpomenou výročí, vyzvat zároveň k diskusi ať už o užším tématu „vznik československého státu 1918“ nebo o širším tématu „65 let československého státu“, eventuelně o „smyslu českých dějin“ či o různých „tradicích interpretace smyslu českých dějin“ a podobně. A jako první texty do diskuse shrnout do malého sborníčku již existující tři, rozmnožené případně o některé další, které budou po ruce.

Tím bych mohl skončit. Pokud jde o bližší obsah zmíněného textu, jsem připraven s ním polemizovat, jakmile bude nějakou formou zveřejněn. Přesto uvedu alespoň jako příklad svou hlavní věcnou námitku. Nejprve bych se však rád pozastavil nad způsobem, jakým vznikají a jsou signovány dokumenty CH 77. Bývalo zvykem, že významnější (tj. tematické, nikoliv příležitostné) dokumenty procházely připomínkovým řízením, na němž se podíleli signatáři z různých skupin a okruhů, v jiných speciálnějších případech interese a odborníci (i částeční odborníci) různého zaměření. Proč tomu tak nebyla kupříkladu v tomto případě? Pokud vím, s iniciativou přišla Morava již před nějakým časem, ale podklad nebyl příliš dobrý (příliš státotvorný, poněkud nacionalistický apod.); viděl jsem jej a své připomínky jsem řekl. Kolik signatářů jej četlo a mělo připomínky? A kolik signatářů četlo tento nový text, který se dostal mluvčím do rukou teprve v posledních dnech? Ostatně: copak jsme otroci všelijakých výročí? Pamatuji se na kritiky textu k obdobnému výročí minulému; snad by to mohlo a mělo být chápáno jako varující zkušenost a jako poučení. Ve skutečnost však tento předložený text je ještě méně opatrně a diplomaticky formulován, takže je pravděpodobnost, že vyvolá ještě ostřejší reakci. Proč opakovat staré chyby? A proč je při zopakování ještě zvětšovat? Stačil by přece jen docela malý pokus o reprezentativní oponenturu a hned by se to ukázalo.

Hlavní věcná námitka

Text nejprve charakterizuje Palackého jako prvního českého politika, který formuloval první moderní český politický program; a Masaryka jako prvního

československého státníka. To se však vzápětí autorovi stává záminkou k tomu, aby se tvářil, že jde o začátek ab ovo, před nímž nic neexistovalo (kromě uvedených „také živých“ tradic, jako je cyrilometodějská, svatováclavská, svatojanská, později pak marxistická). A protože Palacký a Masaryk vykonávali nepřípustný nátlak na paměť národa a deformovali skutečné dějiny, museli historikové a myslitelé v reakci na oficiální tlak představitelů vládnoucí ideologie (!) volit takovou vyhraněnost a bojovnou stranickost, že se to rovnalo vypovězení duchovní občanské války odpůrcům.

V této věci nemůže však nikdo předstírat, že jde o otázku, bylo-li dříve vejce anebo slepice. Palacký a Masaryk jsou nonkonformistické postavy, které se ohradily proti dosud po řadu generací oktrojovaným ideologiím. Jejich pokus o navázání (a to aktuální navázání) na staré reformační tradice, potlačené a decimované protireformační mašinérií, jaká může být srovnávána leda s mašinérií státního marxismu, je reakcí na daný stav. Relativní opatrnost Palackého a naproti tomu bojovnost Masarykova musí být viděna právě na pozadí historické skutečnosti, v jejímž kontextu působili. Autor textu však zůstává u triviálního konstatování, že Palackého i Masarykův výklad dějin „však“ byly výsledkem jisté volby, výběru, jistého cílevědomého myšlenkového a mravního úsilí. Ale neříká, jakého myšlenkového a mravního úsilí, jen se pak distancuje, když uvádí, že „zdaleka ne všichni mohou takovou tradici a takový výklad národních dějin přijmout“. A dokonce výslovně říká, že v obou pojetích „některá období našich dějin musela být totiž zvýrazněna, příkrášlena a někdy i vysněna, jiná zatlačena do pozadí“. Vytýkat kupříkladu Masarykovi vysněnost jeho pochopení českých dějin je poněkud směšné pro každého, kdo si jen třeba matně vzpomíná na rukopisné boje. A vytýkat historikovi volbu a výběr fakt, zvýraznění některých stránek minulosti a potlačení jiných, je metodologický nonsens; neexistuje historik, který by mohl postupovat jinak. Zajisté je možno kritizovat, co ten který historik zdůraznil a co potlačil, ale nelze mu rozumně vytýkat, že něco zdůraznil a něco potlačil.

Nebudu se pouštět do kritiky zcela konfúzních myšlenek o tom, že do dějin patří stejně husitství, jako Bílá hora a jako Mnichov, že musíme v minulosti národa přijímat dobré i špatné, anebo že nemáme odmítat nést odpovědnost za všechny děje a za všechna směřování, vyplývající z postojů jiných, že máme přijímat dějiny jako celek všech událostí, postojů, osudů, činů, vítězství i porážek, heroismu i úpadku; atd. Teď by to bylo zbytečné, ale je třeba o tom mluvit a třeba se do krve hádat, protože tady není místo na žádnou toleranci. Tolerance spočívá v tom, že jiné názory nelikvidují tím, že bych užíval mocenských prostředků a síly místo argumentů; ale pravá tolerance vůbec nevyklučuje ostrou věcnou kritiku. A zejména v případě, že se objeví třeba takováto konfúze, přestože by každý věcně diskutující (a to vůbec nemluvím o nějakém signovaném dokumentu, o tom jsem řekl již své) měl přinejmenším znát v tomto případě Masaryka a jeho požadavek, že nechce zůstat jen u toho, že jedni měli takové přesvědčení a druzí jiné, ale že chce mít konstatováno, kdo z nich měl pravdu a kdo ne. Spor přece nebude o to, zda došlo nebo nedošlo k Bílé hoře nebo k Mnichovu, ale spor bude o jejich hodnocení. A bez hodnocení lze nanejvýš

kronikařit (ale vlastně ani to ne), v žádném případě však nikoliv pracovat jako historik.

Mám za to, že stačí, co jsem napsal, aby bylo jasno, že posuzovaný text nepředstavuje pouze nějaký specifický názor, který není pro CH 77 reprezentativní, nýbrž že jde o text po leckteré stránce nedržitelný, chybný a konfúzní.

21. 10. 83